

शब्दार्थ

शिक्षकांसाठी : या पाठ्यपुस्तकातील प्रत्येक पाठात आलेले कठीण शब्द व वाक्प्रचार यांचे अर्थ खाली दिलेले आहेत. इयत्ता तिसरीमध्ये विद्यार्थ्यांनी शब्दकोश कसा पाहावा, तयार करावा हे अभ्यासलेले आहे. त्याप्रमाणे खाली दिलेले शब्दार्थ व वाक्प्रचार यांची मांडणी शब्दकोशाप्रमाणे वहीत करायला सांगावी.

अध्ययन-अध्यापनामध्ये आलेल्या कठीण शब्दांची भर घालून त्यांचे अर्थ मिळवून विद्यार्थ्यांना 'माझा शब्दकोश' तयार करण्यास सांगावा.

◆ सायकल म्हणते, मी आहे ना!

रखडत चालणे - रेंगाळत चालणे. किंमत माफक असणे - किंमत यथायोग्य, बेताची असणे. धडा शिकणे - नियम, शिस्त शिकणे. परवाना काढणे - परवानगी काढणे. मेद - चरबी. चलन - पैसे. हातभार लावणे - मदत करणे.

◆ डॉ. कलाम यांचे बालपण

दुर्मीळ - दुर्लभ, मिळण्यास कठीण. वितरक - वितरण करणारा. रस असणे - आवड असणे. एक खांबी तंबू असणे - सर्व जबाबदारी, भार एकावर असणे. दृश्य परिणाम जाणवणे - प्रत्यक्ष परिणाम जाणवणे. निःसंशय - शंका नसणे. आंतरिक शक्ती - आतील उर्मी. सर्जनशीलता - नवनिर्मिती. आढेवेढे घेणे - हो, नाही म्हणणे.

◆ गवतफुला रे! गवतफुला! (कविता)

नभ - आकाश. हरखून जाणे - आनंदून जाणे. रेशिम-पाती - मऊ पाने. गोजिरवाणी - सुंदर, सुरेख. पराग - फुलांतील कण. तळी - खालची. भान हरपणे - स्वतःला विसरून जाणे. झगमगणे - चमकणे.

◆ बाकी वीस रुपयांचं काय ?

नाराजी व्यक्त करणे - नाराज होणे.

वावर - येणे-जाणे असणे. नित्याचा - नेहमीचा. आवाहन करणे - विनंती करणे. भुकेने व्याकूळ होणे - खूप भूक लागणे. हायसे वाटणे - आश्चर्य वाटणे. भारी कौतुक - खूप कौतुक. अनुभवशून्य - अनुभव नसलेला. निरुत्तर होणे - उत्तर देता न येणे.

◆ पण थोडा उशीर झाला...

सेवा बजावणे - कर्तव्य बजावणे. प्रतिकूल - अनुकूल नसणे. आठवणींना उजाळा देणे - जुन्या आठवणी जाग्या होणे. जीव तीळ तीळ तुटणे - अतिशय काळजी वाटणे. उर अभिमानाने फुलून येणे - खूप अभिमान वाटणे. अंतरंगाचा ठाव घेणे - मनाचा ठाव घेणे. सैरभैर होणे - मन अस्थिर होणे, गोंधळणे. मन हेलावणे - दुःख होणे. तळवट - अनेक पोती एकाला एक जोडून शिवलेले, अंथरण्याचे साधन. कानोसा घेणे - अंदाज घेणे.

◆ आपले परमवीर

वज्र - शस्त्र. मरणोत्तर - मृत्यूनंतर. प्राणांची आहुती देणे - प्राणाचा त्याग करणे. अस्थी - हाडे. घोंगावणे - आवाज करत फिरणे. वेध घेणे - अचूक मारणे. निर्धार - निश्चय. सामोरे जाणे - संकटांना तोंड देणे.

◆ माय (कविता)

तव्हा - तेव्हा. माही - माझी. फनकाट्या -

जळणाची लाकडे. अनवाणी - पायात वहाणा नसणे. जव्हा - जेव्हा. खाय - खाणे. टुमणे लावणे - सतत मागणी करणे. रुमणं - नांगर, तिफण, कोळपे इत्यादींचा दांडा, मूठ. हाये - आहे. आन - शपथ. कान भरणे - उलट सुलट सांगणे. डोयात - डोळ्यांत. तुहे - तुझे. शिक्षण - शिक्षण. माया - प्रेम, जिव्हाळा.

◇ वारली चित्रकला

नागरी संस्कृती - नगराची संस्कृती. मृणमूर्ती - मातीच्या मूर्ती. पाषाणमूर्ती - दगडाच्या मूर्ती. आदिम - मूळचा, पहिला. भित्तिचित्रे - भिंतीवरील चित्रे. अप्रतिम - अति सुंदर. पाचारण करणे - विनंती करणे. चितारणे - रेखाटणे. मोहर उमटणे - ठसा उमटणे. धवलेरी - ज्यांचे पती हयात नाहीत अशा वारली समाजातील महिला.

◇ सुगंधी सृष्टी

मोहरणे - बहरणे. उत्कट आतूर भासणे - अतिशय उत्सुकता वाटणे. निरुपाय - उपाय नसणे. आनंदात अभिमानाची साखर पडणे - अधिक आनंद होणे. टिपून मारणे - लक्षपूर्वक एक एक करून मारणे. निरिच्छ - कोणतीही इच्छा व्यक्त न करणे.

◇ माझ्या आज्यानं पंज्यानं (कविता)

येसणी - बैलांच्या नाकातून ओवलेली दोरी. मातले गोरपे - न ऐकणारे बैल. इनल्या - विणल्या. तवा - तेव्हा. नेमानं - नियमाने. चन्हाट - दोर, जाड दोरखंड. बाजा - काथ्याच्या दोरीने विणून बसण्यासाठी बनवलेली खाट. रेघाळ्या - घामाने भिजलेला मनुष्य. काण्या - गुरांना बांधण्यासाठी वापरले जाणारे दावे, दोरी. दुभती म्हैस - भरपूर दूध देणारी म्हैस. दावण्या - अनेक दावी बांधलेली आहेत असा दोर. सोनियाचा - सोन्यासारखा.

◎ भाषेचे नमुने

१. वन्हाडी बोली

च्या - चहा. काहाले - कशाला. धाळलं -

धाडणे. न्हानोरा - नवरदेव, नवरीला स्नान घालण्याचा एक लम्न विधी. गुतून पळल्या - गुंतून पडणे. सकाऊनच - सकाळीच. गळ्याले - गडी. आगावर - अंगावर. नोका - नको. सती - सारखे. गुयाचा - गुळाचा. अळकित्ता - अडकित्ता, सुपारी कापण्याचे एक हत्यार. बयना - बाई. मावदातून - घराच्या अंतर्भागातील खोलीतून. डाबलं - लहान डबी, कुंकवाचा करंडा. कपाई - कपाळी. आखीन येकडाव - आणखी एकदा. निरा - सारखी. कलकल - गोंधळ. नासाचा धूस - नासधूस, उधळपट्टी. गोळ - गोड. निपूर - गरज.

२. मराठवाडी बोली

बसलते - बसले होते. झोपलता - झोपला होता. गप्पमन् - एकदम. घेटले - घेतले. पाजीवलाले - पाजू लागले. घिवून - घेऊन. आंगी - अंगातला सदरा. घिवलालतं - येऊ लागलं. रडलाल्याला - रडू लागलेला. पाजिवलेव - पाजवले. अई - आई. त्येला - त्याला. बाहीर - बाहेर.

◇ मला मोठ्ठं व्हायचंय!

आकाशाला गवसणी घालणे - अशक्य गोष्ट करावयास धजणे. अनंत अडचणी - अनेक अडचणी. निश्चय दांडगा असणे - पक्का निर्धार असणे.

◇ आपली सुरक्षा, आपले उपाय!

आच्छादित - पसरलेले, आच्छादलेले. आटोक्यात आणणे - नियंत्रित करणे. आपत्कालीन - कठीण वेळी, संकटाच्या वेळी. व्यत्यय येणे - अडथळा येणे.

◇ आतां उजाडेल! (कविता)

खिन्न - दुःखी. कलाबूत - चांदीची अथवा सोन्याची जर, रेशमी दोरा. पालवले - पसरणे. दहिंवर - दंव. महादान - सर्वात मोठे दान. ज्योतिर्मय - प्रकाशमान होणे.

◇ बालसभा

प्रतिमा - छायाचित्र. हातभार लावणे - मदत करणे.
आस्था - आवड, आपुलकी. विचारांचा पगडा -
विचारांचा प्रभाव. प्रेरित होणे - प्रेरणा मिळणे,
प्रोत्साहित होणे.

◇ सफर मेट्रोची

सफर - प्रवास. सारथी - चालक.
अविस्मरणीय - कायम आठवणीत राहणारे.
धाकधूक होणे - भीती वाटणे.

◇ दुखणं बोटभर

चिंधी - जुन्या फाटक्या कापडाचा तुकडा.
मथितार्थ - सारांश. हैराण करणे - वैतागून सोडणे.
वर्मी बसणे - नाजुक, दुखण्या भागावर घाव बसणे.
मर्मज्ञान - सुप्त, कुशल ज्ञान. आश्चर्याने तोंडात
बोटे घालणे - खूप नवल वाटणे. हात कपाळाला
लावणे - वैतागणे. बुडत्याला काडीचा आधार -
अडचणीच्या काळात मदत करणे. रागानं हुप्प होणे
- गप्प बसणे. मस्का मारणे - पुढे पुढे करणे.
मन हलकं होणे - बरे वाटणे. भ्रमनिरास होणे -
अपेक्षाभंग होणे. अवसान गोळा करणे - शक्ती
एकवटणे. कामाचा बट्ट्याबोळ होणे - कामात
अडचणी निर्माण होणे. मुंगीच्या पावलांनी बरं होणे
- हळूहळू बरे वाटणे.

◇ बहुमोल जीवन (कविता)

भोगावे लागणे - सोसणे. सकला - सर्वांना. बोटे
मोडणे - दोष देणे. लतिका - वेल.
देह - शरीर. नभ - आकाश. घन - ढग. अवस -
अमावस्या. लीलया भिडणे - सहजपणे करणे.
बहुमोल जीवन - मौल्यवान जीवन.

◇ मले बाजाराला जायाचं बाई!

समदं - सगळं. म्हंजी - म्हणजे. न्हाई - नाही.
डोल्यातून - डोळ्यांतून. आक्रीत घडणे - विचित्र
घडणे. खंडीभर - खूप जास्त.

◇ ओळख थोरांची

श्रीगणेशा होणे - सुरुवात होणे. चीत करणे -
पाठीवर उताणे पाडणे, हरवणे. धडे आत्मसात करणे
- शिकणे. तमा न बाळगणे - फिकीर, काळजी न
करणे. साधना करणे - मिळवणे.

◇ या काळाच्या भाळावरती (कविता)

भाळ - कपाळ. झळा - उष्ण वाऱ्याची धग, झुळूक.
पाणकळा - पावसाच्या धारा. फत्तरे - दगड.
उषा - पहाट, सकाळ. करणी - कर्मातून, कामातून.
शिळा - मोठे दगड.

◇ वडिलांस पत्र

उमगणे - समजणे. गुप्त खलबते - गूढ चर्चा.

◇ परिवर्तन विचारांचे

हिरमुसणे - निराश होणे. कपाळावर आठ्या
पसरणे - अतिशय त्रासणे. मन खट्टू होणे - वाईट
वाटणे, धाकधूक वाटणे. उत्साह ओसांडून वाहणे
- खूप आनंद होणे. कावराबावरा होणे - भयभीत
होणे, गोंधळणे. डोक्यात लख्ख प्रकाश पडणे -
समजणे, कळून येणे, उमजणे. परिवर्तन - बदल.

◇ रोजनिशी

शिवार - गावाचा परिसर. ओंब्या - गव्हाचे कणीस.
डहाळे - हरभऱ्याच्या झाडाच्या फांद्या.

◇ नवा पैलू

खंत करणे - झुरणे, एकसारखे आठवत राहणे.
पुटपुटणे - स्वतःशी बोलणे.
दिडूमूढ होणे - अचंबित होणे, चकित होणे.
मोहात पाडणे - भुरळ पाडणे, प्रेमात पाडणे.
पक्का निर्धार करणे - पक्का निश्चय करणे.
थक्क होणे - आश्चर्यचकित होणे.
